

Т. О. Пивоварчук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ДІЯЛЬНІСНІ ТЕОРІЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Статтю присвячено дослідженню сприйняття, розуміння та інтерпретації іншомовного висловлювання філологом; проаналізовано механізми процесу перекладу, що закладені в діяльнісних теоріях іншомовної комунікації та перекладу. Перекладацька діяльність розглядається як психолінгвістичний процес, в якому за допомогою інтерпретуючої діяльності індивіда на базі оригіналу здійснюється мовленнєве смислопородження тексту, що перекладається.

Ключові слова: діяльнісні теорії перекладу, етнопсихолінгвістичні теорії, лакуни.

Статья посвящена исследованию восприятия, понимания и интерпретации иноязычного высказывания филологом; проанализировано механизмы процесса перевода, заложенные в деятельностных теориях иноязычной коммуникации и перевода. Переводческая деятельность рассматривается в качестве психолингвистического процесса, в котором с помощью интерпретационной деятельности индивида на базе оригинала происходит смыслопорождение переводимого текста.

Ключевые слова: деятельностные теории перевода, этнопсихолингвистические теории, лакуны

The article deals with research of perception, understanding and interpretation of foreign expression by philologist; the mechanisms of interpretation process which are laid into activity theories of foreign communication and interpretation are analyzed. Interpretational activity is considered as psycholinguistic process in which speech sense producing of text is being done with help of interpretative activity of individual on the basis of original.

Key words: activity theories of interpretation, ethnic psycholinguistics, lacunas.

Іншомовна комунікативна компетентність складається з багатьох компонентів, які повинні взаємодіяти, якщо необхідно дійти до повного порозуміння. Взаємозв'язок лінгвістичних, прагматичних та соціокультурних компонентів є необхідною передумовою розуміння іншомовного висловлювання (тексту). Володіння мовою виступає багатокомпонентним, складним, комплексним поняттям, а тому і сучасне перекладознавство є результатом міждисциплінарних досліджень цілого ряду наук (мовознавства, літературознавства, когнітивної й експериментальної психології, етнографії). На міжнародному рівні перекладознавство є сьгодні дисципліною, яка характеризується великою кількістю різних поглядів, моделей та результатів досліджень. Для поглиблення знань та розуміння алгоритмів дій перекладачів, різних підходів до здійснення перекладу, сфери їх застосування та їх ефективності студентам, на нашу думку, необхідно ознайомитись із теоріями та моделями перекладу.

У представленому короткому огляді ми охарактеризуємо основні напрямки наукових досліджень, які, дозволяють звернутися до діяльнісних механізмів процесу перекладу.

Так, ймовірно-прогностична модель Г. Чернова [6] акцентує увагу на специфічно діяльнісних механізмах в умовах здійснення спеціалістом синхронного перекладу. Ми вважаємо, що висунуті автором положення мають універсальний характер і можуть бути застосовані не тільки до усного, а й до письмового перекладу. Це стосується й положень щодо актуальності опорних елементів для розуміння перекладачем змісту тексту, функціонування механізму ймовірного прогнозування в діяльності студента-філолога.

Г. Чернов був одним з перших, хто звернувся до центрального питання перекладознавства: «Яким чином перекладач здійснює вилучення змісту повідомлення?» Особливу увагу було приділено підсвідомому смислому висновку в перекладі, що створює суб'єктивну картину повідомлення у слухача за рахунок взаємодії семантичної структури повідомлення, фонових знань спеціаліста, а також знань про даний ситуативний контекст [6].

Важливим моментом в даній концепції є те, що фонові знання, про які йдеться, принциповим чином відрізняються від тих, що представлені в контингентній теорії як лексичний фон, і які визначаються багатьма авторами як певна сукупність незрозумілих семантичних часток у загальній семантиці слова. Г.Чернов вводить в теорію перекладу поняття, запозичені з теорії мовленнєвих актів Г. Грайс, широко використовуючи термін «імплікатура» – комунікативно-релевантний смисловий висновок, зроблений одержувачем повідомлення на основі вибору з багатьох наявних у нього пресупозицій.

Г. Чернов стверджує, що будь-яке розуміння ґрунтується, перш за все, на контекстуальній інтерпретації наших власних мисленнєвих моделей, а розуміння і продукування текстів починається не з перших слів тексту, а з активізації розуміння наявної ситуації, яка слугує стимулом для очікування дещо інших видів текстів і смислів [6, с. 121-122].

Зосередившись на описі структури синхронної перекладацької діяльності, вважаючи її ізоморфною структурою по відношенню до інтелектуального акту, А. Ширяєв приділяє особливу увагу фазі орієнтування та виробленню або вибору перекладацького рішення. Вчений вводить поняття «одиниця орієнтування» – частина вихідного тексту, смислове сприйняття якого дозволяє перекладачеві здійснити пошук або вибір перекладацького рішення [7, с. 76]; при цьому одиниця орієнтування набуває для нас принципового значення, адже це є доказом того, що текст на мові перекладу з'являється не в результаті простого перекодування вихідного тексту, а його породження зумовлене реалізацією внутрішньої програми висловлювань, яка складається у свідомості перекладача завдяки орієнтуванню в певній ситуації та особливо в її найважливішому компоненті – мовленні оратора.

В роботах О. Крюкова переклад розглядається не як перетворення вихідного тексту, а як породження іншомовного мовлення [3]. Здійснивши низку експериментальних досліджень, вчений пропонує герменевтичну модель перекладу, яка орієнтується на три основні моменти інтерпретативної концепції автора, а саме:

1) в предметну область перекладознавства має бути включена проблема розуміння. Це означає, що у процесі перекладу фаза розуміння заслуговує не меншої уваги, ніж фаза породження. При цьому у філолога виникає усвідомлення варіативності розуміння, що актуалізує вибір різноманітних стратегій у прийнятті перекладацьких рішень;

2) подальший розвиток мають отримати проблеми мовлення та актуалізації фактичних знань філолога у процесі перекладацької діяльності.

Слід мати на увазі, що знання мови засновані на механізмах диференціації людської свідомості на мовну (значення мовних одиниць) та когнітивну (змістову), що містить інформацію, яка не зафіксована в змісті мовних одиниць. Так, у романі одного з індонезійських письменників мати, переконуючи сина одружитися, говорить, що він бере в дружини «дочку свого дядька». Для того, щоб передати зміст висловлювання українському читачеві, потрібна для розуміння пресупозиція есплікується перекладачем: «А це за нашими звичаями вважається дуже достойним». О. Крюков [3, с. 28] пояснює, що дана пресупозиція належить не до мовного значення окремого слова, а до когнітивної свідомості, де вона представлена у вигляді узагальненого образу норми поведінки. Подібна інформація фіксується і зберігається в образах предметів, дій, емоційних станів, поведінки, які групуються у свідомості у вигляді пропозицій – завершених синкретичних моделей. Такі структури мають яскраво виражену національну специфіку, отже, для того, щоб спілкування відбулося, розуміння між комунікантами було досягнуто, пропозиції в процесі перекладу повинні вербалізуватися адекватними засобами, які і належить відшукати філологу.

Домінантний сенс концептуальної мовної системи (або тексту) покладено не в інтегративне значення лексем, які його фіксують, а в асоціативно та логічно пов'язаний ряд концептів, які представляють собою сукупність лексем, а також репрезентують домінуючий особистісний смисл [4, с. 47]. Елементи домінуючого особистісного сенсу автора є генетично різними, але в межах певного тексту вони гомоморфні та актуалізують певну конкретну авторську позицію. Вибір мовних одиниць, які об'єктивують особистісні смисли, їх структурне та естетичне оформлення в тексті мотивовані актуальністю цих смислів для автора, і, в кінцевому результаті, актуальністю домінуючого смислу. За допомогою домінуючих смислів тексту чи сукупності текстів певного автора можливою є реконструкція його концептуальної системи. Остання визначається В. Піщальніковою як континуальна система смислів, яка структурується в діяльності індивіда в результаті привласнення: а) конвенціонального досвіду; б) перцептивних процесів; в) власне рефлексії [4, с. 36].

Отже, сприйняття іншомовного висловлювання та його розуміння філологом здійснюється на основі певної концептуальної системи. На її основі відбувається побудова релевантної структури смислів з використанням мовних знаків, які виступають як засіб символічної репрезентації, конвенційної орієнтації в концептуальній системі автора іншомовного висловлювання. Мовний знак, його значення як стабільні компоненти включаються до конструювання сенсу, але сприйняття мовного знаку – лише «точка відліку» («натяк на значення», за О. Потебнею) в інтерпретаційному процесі побудови цілісного смислового простору тексту (або іншомовного висловлювання), що починається з осмислення мовного знаку і зумовлює виникнення наступного рівня – розуміння, де здійснюється проникнення «поза межі значення слова». У процесі сприйняття мовного знаку актуалізуються інші складові концепту: його образний, понятійний, емоційний та асоціативний зміст тощо.

І наступний напрямок, представлений психолінгвістичними моделями, має багато спільного з описаними вище теоріями вилучення сенсу висловлювання (тексту), але звернення до смислосприйняття та подальшого смислородження відбувається з урахуванням етно/психолінгвістичного типу учасників перекладацького процесу. Мова йде про «інтелектуально-емоційний» тип особистості зі специфічною структурою мовної (та немовної) комунікативної поведінки, зумовленої культурними особливостями того суспільства, до якого дана особистість належить» [5, с. 81].

Психотип особистості значно впливає на актуалізацію змісту вихідного повідомлення (тексту). Психологи пояснюють це за допомогою поняття «проекція», під яким розуміють «свідоме чи несвідоме перенесення суб'єктом власних властивостей, станів на зовнішні об'єкти». Розвиваючи цю точку зору, психолінгвісти посилаються на висунуте В. фон Гумбольдтом і О. Потебнею припущення про зони розуміння, на бібліопсихологічну концепцію М. Рубакіна, згідно з якою зміст тексту – це завжди переконструювання тексту читачем відповідно до його власної проекції зрозумілого. У результаті формулюється положення про те, що сприйняття та породження будь-якого тексту (висловлювання) є процесом «векторизації», в ході якого понятійно-денотативна, мовна, емоційно-оцінна структура особистого досвіду реципієнта співвідноситься з понятійно-денотативною структурою тексту, який сприймається суб'єктом. При цьому виникає різний ступінь усвідомлення, модифікації, розширення меж сенсу тексту або навіть його спотворення [1, 5].

Розуміння – це завжди індивідуальний і глибоко суб'єктивний процес «змикання» (А. Брудний) змісту тексту та змісту свідомості читача, що відбувається на ментальному рівні [2]. Але міжмовний переклад надає унікальну можливість отримати презентацію з різним ступенем вираження цього «змикання» або навіть його відсутності в тексті перекладу. Перекладацька проекція тексту, що актуалізується в перекладі, може вказувати на відсутність, часткову або неповну наявність в концептуальній системі перекладача знань, пов'язаних з об'єктивною реальністю як власної культури, так і культури іншого народу.

При спотворенні читацької проекції тексту в порівнянні з авторською через наявність певних текстових одиниць, які усвідомлюються неадекватно, неповно, дифузно йдеться про лакуни – сигнали зон неповного розуміння в тексті. Цей термін повертає нас до поняття культурноспецифічного в професійній діяльності

філолога. Лакуни розуміються як «сигнали не тільки специфічних реалій, а й специфічних процесів і станів, що суперечать узуальному досвіду носія тієї чи іншої мови (культури)», як «деякі фрагменти тексту (чи весь текст), які (який) оцінюються як дещо незрозуміле, дивне, помилкове» [5, с.112]. Лакуна може бути імпліцитною, залишитись непомітною чи інтерпретуватися не так, як це було б типовим для реципієнта культури-джерела. Проблема культурно специфічного не має пов'язуватися виключно з мовними відповідниками, з місцем мовної одиниці в системі мови. Культурна специфіка індивіда, сформована його оточенням, системою предметних значень, соціальних стереотипів і когнітивних схем, знаходить відображення в його свідомості, власне у концептуальній системі.

Отже, діяльнісні та психолінгвістичні підходи в теорії та практиці перекладу виявляються продуктивними для філолога саме в плані того, що в центрі їх уваги знаходиться комунікативна діяльність учасників спілкування, операції з іншомовним змістом, психологічні механізми виконання цієї діяльності.

Література:

1. Залевская А. А. Текст и его понимание: монография / Александра Александровна Залевская. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2001. – 177с.
2. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Москов. психолого-соц. ин-т, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
3. Крюков А. Н. Фоновые знания и языковая коммуникация / Алексей Николаевич Крюков; отв. ред. Ю. А. Сорокин // Этнопсихолінгвістика. – М., 1988. – С. 19-34.
4. Пищальникова В. А. Психопозитики: монография / Вера Анатольевна Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1999. – 176 с.
5. Сорокин Ю. А. Введение в этнопсихолінгвістику / Юрий Александрович Сорокин. – Ульяновск : Ул. Гу, 1998. – 138 с.
6. Чернов Г. В. Основы синхронного перевода / Гелий Васильевич Чернов. – М. : Высш. Шк., 1987. – 255 с.
7. Ширяев А. Ф. Перевод как объект комплексного научного изучения: сб. статей / А. Ф. Ширяев // Лингвистические проблемы перевода. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 68-79.